

DÜNDEDEN BUGÜNE TÜRK DÜNYASI DESTAN ANLATICILARI

*Çiğdem AKYÜZ**

ÖZET

Kültürel bellekte saklanan veriler, geçmişten günümüze genetik bir kod aktarması şeklinde taşınmış ve sözlü kültürün zenginleşmesini sağlamıştır. Sözlü kültür ürünlerinin yazıya geçirilmeleriyle de gelecek nesillerin onlara erişebilmeleri mümkün kılınmıştır. Destanlar da sözlü kültürden yazılı kültüre transfer edilmiş toplumsal miraslar olmaları bakımından yaratıldığı ve yaşatıldığı çevrenin kültürel imkânlarını gözler önüne sermektedir. Destanın yaratılması kadar icra bağlamı çerçevesinde yaşatılmasının da önemine binaen destanların statik yapısını korumasında birincil önemi destan anlatıcıları almaktadır. Bu makalede, Türk boylarında “bahşı/baksı”, “akın”, “jırav”, “âşık”, “meddah” gibi adlandırmaları bulunan genel anlamıyla destan anlatıcılarının dünü ve bugünü ele alınacak, geleceğiyle ilgili öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Destan anlatıcısı, bahşı/baksı, akın, jırav, âşık, meddah.

EPIC NARRATORS OF TURKISH COMMUNITIES FROM THE PAST TO THE PRESENT

ABSTRACT

The data that are preserved in the cultural memory have been passed down from the past to the present like a genetic code. When the products of oral culture are committed to writing it is then possible for future generations to come into contact with them. Epics are a cultural heritage that has been transferred from oral to written culture and in this way make evident the cultural possibilities of the society in which they have been created and have been kept alive. Not only by creating these epics but also by keeping them alive in the context of recitation, the narrators are of primary importance for the preservation of a static structure of the epics. This article focuses on the past and present situation of the epic narrators who in Turkish communities are referred to as “bahshi/bakshi”, “akin”, “jirav”, “ashik” or “meddah” and presents suggestions as regards the future.

Key Words: Epic narrators, bahshi/bakshi, akin, ashik, meddah.

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: cigdemakyuz@gmail.com

Giriş

Osmanlıca-Türkçe sözlükte “Hikâye, masal, sergüzeşt, bir vaka hal hikâye eden amiyane manzume” (Sami 1989: 598) olarak tanımlanan destan; eski çağların kahramanlık hikâyelerini, milletlerin, tanrıların, yiğitlerin savaşlarını ve başlarından geçen olayları anlatan büyük, manzum eser olarak da açıklanabilir. Varlığı bilinen tarihten önceki çağlara dayanan milletlerin hayatı hakkındaki bilgiyi, destanlar vasıtasıyla öğrenmek mümkündür. İlk insanların hayal âlemini anlatan masallar gibi görünse de destanlar, ait olduğu toplumun fikirlerini, ideallerini, dünya tasavvurunu, yaşayışlarını; bir bakıma karakterini yansıtır.

Sözlü kültürde yaratılan destanların günümüze ulaşmasında en önemli misyonu, destanları sözlü olarak icra eden destan anlatıcıları üstlenmiştir. Destan anlatıcısı, toplumsal hafıza-şuurun sözcüsü konumunda kültürel bellekten beslenerek her icra esnasında destanı yeniden yaratır. Anlatıcı, dinleyici kitlesine, icra ortamına ve kendi psikolojik-fizyolojik durumuna bağlı olarak, bir başka deyişle bağlamın gerektirdiği şekilde destana yeni bir form kazandırır. Bu bakımdan destanlar, destan anlatıcısıyla bilinir/tanınır. Bir destan sadece anlatı başkahramanının adıyla değil onu icra eden anlatıcının adıyla birlikte vardır. (Manas Destanı Yusuf Mamay Varyantı vb.)

Destan anlatıcısı, her icrasında bu konudaki hünerini, diğer destanları da bildiğini ayrıca destanın aktüel zamanı dışında kendi çağının bilgisine de vâkıf olduğunu göstermek için anlatıyı yeniden şekillendirir; geleneksel destanı tazeler. Destancının bunu yapmasında bazen dinleyicilerde iz bırakma bazen de meslektaşları arasında iyi bir yer edinme/öne geçme (Yayın 2007: 262) isteği etkili olur. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere destan mefhumu, sadece statik bir metin değil, dinamik bir süreçle var olan bir gelenektir. Geleneğin en belirgin özelliği ise süreklilik arz etmesidir. Destan geleneğinin günümüze dek sürebilmiş olması ise destan anlatıcısının varlığı ile anlam kazanmaktadır. Kısacası; destanları, tarihin ilk mitik anlatılarından günümüz kahramanlık hikâyelerine dek taşıyan, sözlü kültür ortamı ve destan anlatıcılarıdır. Bu bakımdan, destan anlatıcılarının tarihsel gelişimini inceledikten sonra günümüzdeki durumunu anlatmak daha uygun olacaktır.

Tüm dünya kültürlerinde olduğu üzere; Türk sözlü geleneğinde de ilk anlatımlar dinî, mistik ve mitolojik boyuta sahiptir. İlk sözlü yaratımların icracıları, “Şaman”, “Kam”, “Baksı-Bahşı”, “Ozan” gibi adları olan öncelikle dinî/büyüsel görev ve kimliklere sahip anlatıcılar (Köprülü 1999: 49-130). Bu anlatıcıların, dinî/büyüsel konuları ile din adamlığı, kâhinlik, hekimlik, bilim adamlığı vasıflarının yanında bir de sanatçı kimliği vardır. Sığır, şölen, yağ gibi törenlerde, törenleri idare eden, törenlerin niteliğine göre sagu ve koşuk söyleyen, bu anlatıcılar. M. Fuat Köprülü, savaşlardan, avlardan ve şölenlerden sonra ozanlar tarafından hükümdarın kahramanlığına, büyüklüğüne ve o günkü savaşta yahut avda tezahür eden kahramanlık sahnelerine dair övgüler veya eski kahramanların hikâyelerinin anlatıldığını, İslam öncesi ve sonrası devirlere ait belgelere dayanarak bu kültürel fenomenin Türk kültür tarihi içindeki sürekliliğini koruduğunu (Köprülü 1999: 72-102) belirtmektedir.

Mitik dönemin sona ermesiyle, toplumsal, ekonomik, kültürel ve dinî hayatın gelişmesi ile şamanların görevleri üç anlatı türüne dağılmıştır: Tamamen olağanüstü özellikler masallara, kahramanlık ve olağanüstü özellikler destanlara, olağanüstü-dinî özellikler efsanelere geçmiştir. Bu üç türden, efsane ve masallar belirli bir anlatıcı tipini gerekli kılmazken, destanlar için tam tersi bir durum söz konusudur. Kahramanlık konularında yeni yaratımlar düzenleme ve bunları anlatma işi “destancı” olarak adlandırılan anlatıcı tipine geçmiştir. Bu anlatımlar, musiki aleti eşliğinde ve nazım şeklinde olup, olağanüstü unsurlara yer verir ve mitten destana geçişin izlerini taşıy niteliktedir (Ekici 2005: 227).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

Şamanların icra ettiği sözlü edebiyat ürünlerinin zamanla tören ortamlarından ayrılarak bağımsız bir organizasyon halini almaya başlayan, çeşitli ses ve heceleri tekrarlayarak nesirden çok nazma başlangıç teşkil eden, şamanlar tarafından oluşturulan bu ilk edebî yaratmaların olmazsa olmazı; bir musiki aletidir. Şamanlarda görülen bu musiki eşliğinde terennüm ve şamanlığa giriş ritüellerinin daha sonra baksı/bahşı, ozan, âşık, akın vd. adları alan destan anlatıcıları tarafından da tekrar edildiği görülür.

Şaman anlatmalarında ve şaman dualarındaki pek çok unsurla, şamanlık ve mitik dönemdeki gökyüzü ve yeryüzündeki varlıklar hakkındaki çeşitli motifler, şamanlardan destan anlatma işini (Ekici 2004: 45) devralan anlatıcılar tarafından da kullanılmıştır. Ayrıca, şamanlığa girecek olan kişinin ölmüş bir şamanın ruhunu görmesi ve gördüğü hayalin kendisine şaman olması konusunda bir şeyler söylemesi ve yaptırması, günümüz destan anlatıcıları/âşıklarında da görülen bir husustur. Destan anlatıcıları da destan kahramanlarından birini yahut dinî hüviyeti olan Hızır, pir, derviş vd. tarafından kendilerine verilen “bade, dolu” gibi şeyleri içmeleri (Ekici 2004: 45-46) sonucunda mesleğe girmeleri veya profesyonelleşmeleri hususunda şamanlarla bir benzerlik gösterirler.

Destan anlatıcıları, tüm Türk boylarında sıra dışı veya olağanüstü güçlerle iletişime geçebilen kişiler olarak görülmektedir. Destan anlatıcılarının söylediklerine halk inançlarının temelini oluşturan esaslar gibi inanmak eğilimi de devam etmektedir. Bu inanmanın nedeni; “Türk mitolojisinde, Korkut Ata örneğindeki “kültürel kahramanın”, atalar kültüründen kaynaklanan, ozanlar veya öncülerini olan kamlar olmasıdır.” (Çobanoğlu 2007: 65). Bu bakımdan, Türk boyları arasındaki ortak zihniyet zeminini hazırlayan en önemli kaynaklar; Türk destan geleneği ve kam-ozan kimliği içindeki destancılarıdır. Atalar kültüründen kaynaklanan bu durum, destan anlatıcılarının Türk boylarında, “tekin olmayan insanlar”; “sosyo-kültürel olarak kabul edilmiş yollarla olağanüstü güç veya güçlerle iletişim içinde olan ve sanatlarını bu iletişime dayanarak yapan insanlar” olarak nitelenen ve kendilerine Tanrı veya diğer olağanüstü güçler tarafından verilen ilhamla, büyücülük/bilicilik yapabilen, sıradan insanların taklit etmesinin bile mümkün olmadığı kutsal yahut yarı kutsal sayılan, “mutlak gerçek” ve “gerçek tarih” olduğu düşünülen “destanlar” meydana getiren insanlar (Çobanoğlu 2007: 66) olarak kabul görmelerini sağlamaktadır.

Bu sebeple Türk mitolojisinin oluştuğu binlerce yıldan beri destan anlatıcıları, gelenek vasıtasıyla kenetlenerek her dönemde dinleyicisinin gözünde saygınlığını ve kutsallığını korumuştur. Bu bağlamda Türk dünyası destan anlatıcısının, dinleyicisinin gözünde bir “fenomen” olarak yüklendiği misyon, vasıf, kutsallık da değerlendirilmelidir. Binlerce yıldır süregelen, her türlü gelişim, dönüşüm ve değişime rağmen hala yaşamakta olan bir sözlü geleneğin sadece kelimelerle -yazıya geçirilmiş birkaç statik örneğiyle- incelenmesinin sağlıklı sonuçlar doğurmayacağı düşünülmektedir. Dundes’in belirttiği üzere, halk edebiyatı ürününün sağlıklı bir biçimde incelenmesi için, doku, konteks boyutlarının birlikte ele alınmasıyla sağlanabilir (Dundes 2006, 58-75)¹.

Destan anlatıcılarının yetişmesinde birincil unsur olan usta-çırak ilişkisi de konteks içerisinde değerlendirilebilir: Geleneğe göre, usta-çırak ilişkisi sadece destanın icrası sırasında bir arada olmakla sınırlı değildir. Usta, çırağını kendi evinde barındırır, ona destan icra sanatını öğretir, çırak da ustasına destan anlatımı dışında ev ve bahçe işlerinde yardımcı olur. Çırağın olgunlaştığını düşünen usta, ona halk önünde bazı destan parçalarını okutur ve bazı şiirler söylemesine izin verir. Halk önünde başarılı bir anlatım gerçekleştirebilecek düzeye gelen çırağa, ustası bir takım elbise, bir “hilat” ve bir “dombira” veya “dutar” hediye edip, onun kendi başına geleneği sürdürebileceğini

¹ Bu makalenin İngilizce orijinali için bkz. Alan Dundes, “Texture, Text and Context” in *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 1980, ss.20-32.

ve usta olduğunu belirtir; icazet verir (Reichl 2002: 70-71). Destan anlatıcıları çok az farklılık göstermekle birlikte hemen hemen tüm Türk boylarında bu şekilde yetişmektedir.

Usta-çırak ilişkisi içerisinde nesilden nesle aktarılan bu geleneğin günümüze dek ulaşmasında, icra ortamının korunmasını mümkün kılan inanışların da etkili olduğu düşünülmektedir. Olağanüstü güçlerin, destan anlatıcısının yetişmesinde önemli bir rol üstlendiğine inanılır. Zira Altay Türklerinde destancının, onların kullandığı terimle “kayçı”nın destanı eksik anlatırsa, o gece rüyasına destan kahramanının girerek onu döveceğine inanılır. Bu tür bir inanışın Hakas “hayçı”larında ve Kazak akınlarında da olduğu görülmektedir (Ergun 1993: 25). Bu da; destan anlatmaları için ortamın önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

Olağanüstü güçlere sahip olma yetisinin destan kahramanlarından destan anlatıcısına da geçtiğine inanılır. Onun sahip olduğu olağanüstü güç dolayısıyla, düğün, ölüm ve av merasimlerinde destan anlatması, dinî inanışların gereği olan birtakım pratiklerin de yerine getirilmesini sağlar. Hakas Türklerinin inanışına göre, ölen kişinin ruhu (kut'u) 40 gün insanlar arasında gezinir. Bu nedenle ölen insanı ve onun evini kötülüklerden ve kötü güçlerden korumak için hayçı ölünün evinde sabaha kadar destan, onların deyimiyle “alıptığ nımax” okur. Hayçının okuduğu destandaki kahramanın, kötü güçlerle savaşmış onları alt edeceğine inanılır. Eğer hayçı usulüne uygun destan okumayı bırakırsa kötü güçlerin ölüyü ve ev halkını rahatsız edeceği düşünülür. Hayçı, destanı ölünün yanında tek başına okumalıdır. Ölünün yakınları dışarıda veya başka odalarda hayçıyı dinlemelidir. Destan okunurken dinleyicilerin uyumaları, ömürlerinin kısa olacağına işaretler ve bu nedenle uyumazlar. Hakas Türkleri arasında azalan bu uygulama, Kaçınlar arasında hala yaşamaktadır (Özkan 1997: 12-13). Benzer durum örnekleri artırılacak olursa; “Kumadinler arasında bir kay'ın (kahramanlık destanının) sadece geceleyin icra edilebileceğine, eğer gündüz veya av esansında icra edilirse körleştireceğine inanılır. Dahası, hemen hemen her varlığın “iye” (ee) adı verilen bir koruyucu ruhu olduğuna inanan Altay Türkleri, destanın da “kay eezi” denilen bir koruyucu ruhunun olduğuna inanırlar. İnanışa göre, kay iyesi (eezi) “topşuur” adı verilen çalgı aletinin içinde yaşar ve kayçı uzun süre topşuurunu eline alıp destan söylemezse, destan söylemesi için onu çağırır. Destancı (kayçı), destan söylerken çaldığı topşuru, kay iyesi ve bununla birlikte Altay Kuday'ın dinlediğine inanır” (Dilek 1997: 197).

Kutsal olarak nitelendirilen destan metinleri ve onların büyük bir ihtimamla icra edilen merasimleri, Türk destancılık geleneğinin kam-ozan kökenini ve mitolojik dönem ile organik bağını ortaya koymaktadır. Altay Türklerinde destan okuma geleneğinin tam bir ritüel formunda olması; destanın icrası için en az 25 kişilik bir dinleyici topluluğunun bulunmasının şart koşulması, destan anlatma geleneğine verilen değeri göstermektedir. Kırgız Türkleri de, Manasçı'nın icrası sırasında koyunların, hırsızlardan ve kurtlardan korunduğuna, Manas'ın icrasının doğum yapmakta olan hanımın kolayca doğum yapmasını sağladığına inanırlar. Bunun yanında Altay Türklerinin “Jangar Destanı”nın birçok belalarla dolu olması nedeniyle icra edildiğinde belaları def edeceği inancı, Dolganların “Olongho”nun icrasının çeşitli hastalıkları iyileştireceği inancı ve uygulaması da mevcuttur (Çobanoğlu 2007: 69).

Destan anlatıcısı için Türk toplulukları farklı adlandırmalarda bulunmuştur: Karl Reichl'in tespitlerine (2002: 62-66) göre; Yakutlar arasındaki destan anlatıcısına “oyun” veya “olonghohut” denilmektedir. Epik şiir veya destanî şiir anlamına gelen “olongho” kelimesinden türetilmiş olan bu kelime, Kazak ve Türkmenlerde “öleng” şeklinde kullanılmaktadır. Destan anlatıcıları, Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde “Âşık, Ozan”, Türkmenlerde “Dassançı ve Bağşı”, Kırgızlarda “Comokçu, Manasçı”, Kazaklarda “Akın, Cırşı ve Cırav”, Karakalpaklarda “Jırav, Baksı”, Uygurlarda “Meddah, Dastançı, Goşagçı”, Tatarlarda “Çaçan”, Başkurlarda “Sasan”, Altay Türklerinde “Gayçı veya Kayçı”, Özbeklerde ise, “Bahşı, Dastançı ve Şâir” olarak adlandırılmıştır (Fedakâr 2003: 30).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011*

Sovyet dönemi öncesinde destan anlatıcısı için Kırgızlar arasında kullanılan terim, “kahramanlık destanı” anlamına gelen “jomok” veya “comok” kelimesinden türetilmiş “jomokçu” iken, Kırgızlar, Sovyet döneminde Manas anlatıcıları için “Manasçı” terimini kullanmaya başlamışlar ve bugün de bu terimi kullanmaya devam etmektedirler (Çobanoğlu 2007: 63).

Karakalpaklar arasında destan anlatıcılarına “jırav” adı verilmektedir. Kahramanlık destanı, şarkı, türkü anlamlarına gelen “ır/yır/jır” kökünden türetilmiş olan bu kelime, Kazaklar arasında da kullanılmaktadır. Bu kelimeyle ilgili olarak Eski Türkçede “ır/yır” ve “ırçı/yırçı” kelimelerinin de “şiiir” ve “şiiir söyleyen” anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir. Aynı kökten türetilmiş olan “ırçı” kelimesi Kırgızlar tarafından günümüzde de kullanılmaktadır (Çobanoğlu 2007: 63). Jırav maddesinde bu konu daha detaylı ele alınacaktır.

Altay Türkleri arasında destan söyleyicilere “gayçı” denilmektedir. “Gayçı/kayçı” kelimesi “özel bir tarzda şarkı, türkü, şiiir söylemek” anlamına gelen “gay” kelimesinden türetilmiştir. Aynı kökten gelen “hayçı” veya “kayçı” da Hakaslar ve Şorlar arasında destan anlatıcısına verilen isimdir (Çobanoğlu 2007: 63).

Tatarlar arasında destan anlatıcısına, “çiçen”, “sasan” veya “şeşen” adı verilirken, Başkurtlar arasında destan anlatıcısına “susan” veya “sesen” denilmekte ve ayrıca “kurayşı” terimi de aynı anlamda kullanılmaktadır. Tuvalar destancıya, “toolçu”, Tofalar ise “Ülegerşi” adını vermektedirler (Çobanoğlu 2007: 63).

“Kazak Türkleri arasında destan anlatmaya “cırla-” denilirken kahramanlık ve aşk konulu destanları kobuz ve dombıra eşliğinde anlatan şairlere de cıray, akın, cırşı gibi adlar verilmektedir.” (Aça 2002: 74). Bu adlandırmalar içerisinde en çok kullanılan “akın”dır. Akın, kelimesinin “hatip, öğretici, duacı” anlamlarına gelen Farsça “akun” kelimesiyle ilgili olduğu yaygın olarak kabul edilen bir görüştür. Aynı kelime Kırgızlar arasında da “irticalen şiiir söyleyen şair” anlamında “akın” şeklinde kullanılmaktadır (Çobanoğlu 2007: 63).

Türkmenler ve Karakalpaklar arasında özellikle “destan anlatıcıları” için kullanılan bir terim olan “bahşı” kelimesi Özbekler arasında da kullanılır. Kamlık ve şamanlıkla ilgili olduğu kabul edilen “bahşı” kelimesi, Eski Uygurcada “bilim adamı, öğretmen veya Budist öğretmen” anlamlarında kullanılmıştır (Çobanoğlu 2007: 63). Özbek, Türkmen ve Karakalpaklar arasında “bahşı” kelimesi destan anlatıcısı anlamında kullanılırken Kazak ve Kırgızlar arasında en eski anlamını korumakta olup “kam, büyücü, falcı” anlamında kullanılmaktadır.

Oğuz Türklerinin bilinen en eski destan anlatıcılarına “ozan” denmiştir. Sonraki dönemlerde, “âşık”, “kıssahan” ve “meddah” da destan anlatıcısı anlamında kullanılmıştır. Etimolojik olarak ozan kelimesi, “gelip, geçen, yetişen, yükselen, akan, uzayan” anlamlarını taşıyan “ozmak” fiilinden türetilmiş olabilir (Çobanoğlu 2007: 66). Böyle düşünüldüğünde “akmak”tan türetilmiş olan Kazakça “akın”la eş anlamlı olduğu da görülebilir. Bu da Türk kültür ekolojisi içindeki toplulukların ritüele ilişkin ve mistik hüviyetlerini oluştururken beslendiği kaynakların ortaklığını göstermektedir.

Sibirya Türkleri ile olan etkileşimleri sonucu Türkî bir topluluk sayılan Tunguzlar arasında “gılyak” adıyla bilinen şamanların hem dinî görevleri bulunduğu hem de her türlü kahramanlıkları konu edinen mistik, epik, masal vd. şeyler anlattıkları şeklindeki tespitler mevcuttur. Bu görevlere sahip olan kamların/şamanların, toplumlardaki sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve dinî hayatın gelişmesine ve bunlara bağlı bir yapılanışla şekillenen toplumsal tabakalaşmaya paralel olarak, kahramanlık vb. anlatımları anlatma işini genel adı Türk dillerinde, “destancı” olarak bilinen anlatıcılara bıraktıkları kabul edilmektedir (Çobanoğlu 2007: 62). Bu bağlamda Türk Dünyası’nda destan anlatıcılara verilen farklı adları incelemek gerekecektir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

Bu anlatıcı tipler; “baksı/bahşı”, “jırav”, “akın”, “âşık” ve “meddah” olarak beş başlık altında değerlendirilecek olursa:

I. Bahşı/Baksı

Türk boyları arasında fonetik varyantları mevcut olan *bahşı* kelimesi, daha önceki dönemlerde farklı şekil ve anlamlarda kullanımlara sahip olmakla birlikte, günümüzde genel olarak iki anlamı ifade etmektedir: Şamanlık devrinin bir kalıntısı olarak, Kazak ve Kırgızlar arasında “sihirbaz, büyücü ve halk hekimi” manasında “*bakşı, baksı, bakşa*” şekliyle, Türkmen ve Özbekler arasında ise, “müzisyen ve destan anlatıcısı” manasında “*bagsı, bahşı*” şeklinde kullanılmaktadır (Fedakâr 2003: 35).

Köprülü, bahşılardan en eski Türk şairleri olduğunu, destan anlatıcısının Kırgız, Kazak ve Türkmen Türklerinde “bahşı” olarak; Oğuz Türklerinde “ozan”, Tunguzlarda “şaman”, Moğol ve Buryatlarda “bo” veya “bugue”, Yakut Türklerinde “oyun”, Altay Türklerinde “kam”, şeklinde adlandırıldığını ifade eder (Köprülü 1999). Bu anlatıcı tipi Şamanizm ile yakın ilişki içerisindedir. Köprülü bahşılardan bahsederken Özbek Türklerinden bahsetmemiştir. Ancak Selami Fedakâr’ın ifadesine göre bahşı kelimesi günümüz Özbek toplumunda destan anlatıcısını karşılamak için kullanılmaktadır (Fedakâr 2004: 48).

Türkmen sözlü kültüründe destan anlatma geleneğinin yüzyıllardır süregelen köklü, özel ve önemli bir gelenek oluşu bahşılardan kaynaklanmaktadır. Bahşılık geleneğinin Türkmenistan’daki gelişimine dair fazla bilgi mevcut değildir. Konuyla ilgili en geniş bilgi 19. yüzyılda Türkmenistan’ı dolaşan Armin Herman Vambery’nin notları arasında mevcuttur. “Vambery, seyahatine dair yazdıklarında “Türkmenler için en büyük zevk, bahşının gelişi ve dutar eşliğinde Köroğlu veya Mahdum Kulu türkülerini icra etmesidir.” der” (Ekici 2004: 48).

“Bahşı” kelimesi, Hazer-ötesi Türkmenleri arasında, “iki telli tanburları ile koşuklar okuyan halk şairi”, manasında kullanılır. Bir taraftan İran, diğer taraftan da Mevraünnehir Müslüman kültür merkezlerinin etkisi altında kalan Türkmen kabileleri arasında “bahşı” kelimesi halk şair-çalgıcısı anlamında kullanılmaktadır. Köprülü’nün ifadelerine göre XV. yüzyılda daha çok “carci” adını taşıyan bu anlatıcılar, sonradan Timurular devrinde, “bahşı” kelimesinin ifade ettiği kıymete imrenerek kendilerine bu unvanı vermiş olsalar gerek (Köprülü 1999: 152).

Müslüman Kırgız-Kazaklar arasında “bahşı”, Şamanizm izlerini hala taşımakta ve sihirbaz, üfürükçü, halk hekimi niteliklerini de barındırmaktadır. Bahşılardan başlıca müzik aleti yay ile çalınan, kopuz denilen bir çalgı aletidir ve ellerinde bir asa bulunmaktadır. Bahşı, icrası esnasında kopuzunu da çalar. Sonra esasını alarak cezbeli bir raksa başlar. Görüldüğü üzere şamanlarla benzerlik gösteren birçok özelliğinin yanında Köprülü’ye göre “...baksılar, sathi bir Müslümanlık cılası altında, eski paganizm kalıntılarını yaşıtan...” (Köprülü 1999: 155) anlatıcılarıdır.

Özbekistan’ın çeşitli bölgelerinde “yüzbaşı”, “sâki”, “sâzende”, “sannavçı”, “dastançı” adlarını alan, fakat yaygın olarak “bahşı” denilen destan anlatıcıları, Özbek destan geleneğini “destan mektebi” adı verilen farklı ekoller oluşturabilecek düzeye getirmişlerdir. Özbek bahşılık geleneğini diğerlerinden ayıran en önemli unsur, onların belirli mekteplere ayrılmalarıdır. Bu mektepler, bahşılardan bulunduğu coğrafi bölgeye göre isimlendirilmiştir: “Korgan”, “Bulungur”, “Şehrisebz”, bunların en önemlileridir. Aynı zamanda bu mektepler kendilerine has bir destan ekolünün oluşumunu sağlamış ve Özbek destan anlatıcısının repertuarının şekillenmesinde etkili olmuştur (Fedakâr 2004: 215).

Günümüzde bir Özbek bahşının repertuarı yaklaşık beş ile on destandan oluşmaktadır. Eski bahşılardan ise otuz, kırk destanı repertuarında tuttuğu bilinmektedir (Fedakâr 2004: 216). Bunun nedeni olarak usta-çırak ilişkisinin zayıflaması görülebilir.

Turkish Studies

II. Jırav

Jırav kelimesi, ır/yır, yır/cır, yırla-/cır-la- kökünden türeyip joktav, öleñ, tolgav, vb. sözlü edebiyat ürünlerini yaratan ve söyleyen; hikâye ve destan tasnif eden ve anlatan sanatkar anlamlarında kullanılmaktadır (Çetin 2003: 402). Günümüzde daha çok Karakalpaklar arasında görülen bu anlatıcı tipine Karakalpakların coğrafi konumundan dolayı Kazaklar arasında da rastlanmaktadır. Öte yandan Karakalpaklar arasında bahşılık geleneği de mevcut olup, jırav ve bahşılık geleneği çoğu yerde iç içe geçmiş durumdadır. Ancak jırav ve bahşılıyı birbirinden ayıran iki temel özellik; Jıravın at kılından yapılan kopuz benzeri, keman tipinde bir müzik aleti kullanmasına karşın bahşının iki telli dutar kullanmasıdır. Bu iki anlatıcıyı birbirinden ayıran ikinci ve esas özellik ise, anlattıkları destan tipinde ve bu destanları anlatış tarzlarındaki farklılıktır. Karakalpaklar arasında “jıravlar” kahramanlık konulu destanları anlatırken bahşılar daha çok aşk konulu destanları anlatır (Ekici 2004: 53). Bahşıların kahramanlık konulu destanları bilmesi de söz konusudur. Bu durum, bahşıların, jıravların yanında yetişmelerinden dolayı onlardan etkilenmelerinden kaynaklanmaktadır.

Mehmet Aça jırav hakkındaki tespitlerinde, onların anlattıkları türlerin kahramanlık konulu olduğunu açıklarken, konu ile toplumda edindikleri yer arasında bir paralellik kurmaktadır: “Cıravlar bir dönem ozanlarda olduğu gibi sadece kahramanlık destanlarını kopuz eşliğinde terennüm eden, irticalen manzumeler meydana getiren sanatkarlardır. Bu adı alan sanatkarlar Kazak geleneğinde destan meydana getiren ve kahramanlık destanlarını en güzel şekilde terennüm eden destancılar olarak kabul edilmektedir. Kazak hanları ve bayları her zaman için cıravları yanlarında bulundurup himaye etmişlerdir. Cıravlar tıpkı ozanlarda olduğu gibi savaşlarda orduları, kahramanlık destanları ve şiirleri söyleyerek coşturmuşlardır. Nogaylı devrinde teşekkül eden pek çok destan cıravlar tarafından teşekkül ettirilmiştir.” (Aça 2002: 73-74).

Karl Reichl; “Karakalpak destan anlatıcılarının bir tipi için kullanılan jırav terimi Kazaklar arasında da bulunur. Bu terim Abılay Han’ın (1711-1781) sarayında yaşamış olan Buhar Jırav (1693-1789) gibi daha eski Kazak destancılar için kullanılmış bir terimdir. Buhar Jırav gibi şahıslar, sadece şair değil aynı zamanda hanın yönetim işlerinde danışmanlık yapan ve han meclisinde üyelik yapan kişiler olarak yönetimle de ilişkilidir. Jırav terimi, daha yakın dönemlerde özel olarak kahramanlık destanî şiiri söyleyicisi anlamına gelip sınırlı bir mahallî kullanıma geçilmiştir.” (Reichl 2002: 77) ifadeleri ile jıravların fonksiyonlarını izah etmektedir.

Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan’da bugün destan anlatıcılığının yaygın oluşu, bazı destanların bütün bu Türk boylarında ortak oluşu, Karakalpak jıravlarından kaynaklanmaktadır. Karakalpak jıravlarının yaşadığı coğrafi bölgenin bu duruma azımsanamayacak bir katkısı bulunmaktadır. Karakalpak jıravları, yaratıcılıklarının da getirisiyle oluşturdukları destanların, Orta Asya Türk boyları arasında bir geçiş noktasında bulunmalarından dolayı Orta Asya’daki bütün Türk boyları arasında yayma şansına sahip olmuşlardır (Ekici 2004: 53).

III. Akın

Türkiye Türkçesindeki şair kelimesine karşılık gelen “akın”, Kazaklar arasında hem şair hem de destan anlatıcısı anlamında kullanılmaktadır. Akın kelimesinin “hatip, öğretici, duacı” anlamlarına gelen Farsça “akun” kelimesiyle ilgili olduğu yaygın olarak kabul edilen bir görüştür (Ergun 2002). İrfan Ünver Nasrattınoğlu da Kırgızistan’da yaptığı tespitleri aktarırken akın kelimesinin kökeninin ahund olduğunu, akının bir ahund yani bir imam kadar önemli kişi olduğunun vurgulandığını belirtmektedir (Nasrattınoğlu 1993: 261).

Türk âşıklık geleneğinde olduğu gibi Kazak akıncılık geleneğinde de karşılıklı değişme oldukça ilgi görmektedir. Bunu başarabilen akınlara “aytıs” denmektedir. Aytıs, atışma, karşılaşma, değişme anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Akınların çaldığı alete “dombra”, dombra müziğine

Turkish Studies

ise “küy” denmektedir. Nasrattınoğlu, Kazaksitan’da karşılaştığı insanların hemen hepsinin şu veya bu derecede dombra çalabildiğini söylemektedir (Nasrattınoğlu 1993: 261).

Kazakistan’da akının konumunu daha iyi anlayabilmek için onun “jırşı” ve “ölengeşi” adındaki anlatıcılardan farkını belirtmek gerekmektedir. Buna göre jırşı ve ölengeşiler ezberleyen ve aynen tekrar eden, irtical gücü olmayan, yaratıcılıktan uzak sanatçılar olarak karşımıza çıkarken, akın belirli bir oranda yaratma ve irtical gücü olan destan anlatıcısı olarak kabul edilebilir (Ekici 2004: 55). Akın, yukarıda bahsettiğimiz aytıs gibi irticalen söyleyebilen, şiir ve destanî şiir düzenleyebilen sanatçı kimlikleri yanında ustalardan ezberledikleri şiirleri aynen tekrar eden bir kimliğe de sahiptir.

Akın şiiri ile jırav şiiri de birbirinden ayrılmaktadır. Akın şiiri ile cırav şiirinin sadece konu ya da muhteva bakımından değil, aynı zamanda şekil bakımından da farklılıkları söz konusudur. Akın şiiri sıradan alelade kurulus. Akınlar şiirlerini ya on bir heceli ve aaba şeklinde kafiyelenen ölen şeklinde ya da 7-8 heceli serbest kafiyeli cır şeklinde terennüm etmektedirler. (Mağavin 1991: 136).

Akın kelimesi Kırgızlar arasında da kullanılmaktadır. Ancak burada anlam daralması söz konusudur. Kırgızlar akını, destan anlatıcısından çok şair anlamında kullanmaktadırlar.

Günümüzde Kazakistan’da akınların konumuna değinecek olursak; Nasrattınoğlu’nun ifadesine göre, bu konuda Kazakistan İlimler Akademisi Edebiyat ve Sanat Araştırmaları Enstitüsü Folklor Şubesi Başkanı Prof. Dr. Berdibaev Rahmankul, akın geleneğinin yaşatılması için ciddi çabalar harcamakta ve şu anda Kazakistan’da 700 dolaylarında akın olduğunu söylemektedir. Akınlar arasında düzenlenen yarışmalar halktan oldukça fazla ilgi görmekte ve geleneğin devam etmesine katkıda bulunmak için başarılı akınlar ödüllendirilmektedir (Nasrattınoğlu 1993: 261).

IV. Âşık

XV. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren ozan kelimesinin yerine XIII. yüzyıldan başlayarak yavaş yavaş yerleşen ve XVI. yüzyılda belirginleşen âşık terimi, bu yüzyıldan itibaren belli özelliklere sahip şairlerin genel adı olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren göçebe ve köylü halk çevrelerinde varlıklarını sürdürmekte olan ve eski bir geleneğin son temsilcileri sayılan kopuz eşliğinde kahramanlık türküleri ve destanları okuyan ozanlardan kendilerini ayırmak isteyen saz şairleri, âşık unvanını almışlardır (Köprülü 1999: 186).

Boratav, âşıkları “halkın anlayabileceği lisanla yazan daha çok hece veznini kullanan saz çalarak diyar diyar dolaşan çok defa âşık adıyla kalem şuarasından, divan şairlerinden tefrik olunan şairler” (Boratav 1982: 177) olarak tanımlamaktadır.

Sadettin Nüzhet Ergun, âşıkları “Divan edebiyatının tesirinde kalmamış ağıtçı kadınlar ve türkü yakan kadın ve erkekler; “eserlerinde az çok divan edebiyatı tesiri taşıyanlar”; “az çok okur-yazar olanlar saz çalıp âşık tarzında şiir söyleyenler” ve “ilim irfanları ile tanınan, aruzla kusursuz şiir yazabilmelerine rağmen milli vezin ve milli şekilleri tercih edenler” (Ergun 1926) şeklinde dört grup olarak tasnif etmektedir.

Âşıklık geleneği ve gelenek temsilcileri ile ilgili yapılan çalışmalarda, gerek geleneğin gerekse gelenek temsilcilerinin farklı isimlerle adlandırıldıkları bilinmektedir. Saim Sakaoğlu, tarihi süreç içinde gelenek temsilcilerine verilen “âşık, badeli âşık, Hak aşığı, Hak şairi, halk aşığı, çöğür şairi, halk şairi, kalem şairi, meydan şairi, ozan, halk ozanı, saz şairi, sazlı ozan” gibi isimleri sıralayarak “âşık”ta bulunması gereken özellikleri:

- İrticalen söyleme kabiliyetine sahip olmak,
- Saz çalmasını bilmek,

Turkish Studies

- Atışma yapabilmek,
- Bade içtiği iddiasında bulunmak,

şeklinde belirler (Sakaoğlu1986: 250).

Umay Günay, âşıkların destan anlatma geleneğini sürdürmeleri için olmazsa olmaz sayılabilecek kuralın irtical söyleyebilme becerisine haiz olmaları olduğunu belirtmektedir (Günay 1990: 32).

Sıklıkla Azerbaycan ve Anadolu sahası sözlü geleneğinde rastlanan halk hikâyeleri ve destanların yaratıcısı, âşıklardır. Âşıkların yarattıkları anlatmaların kaynakları üzerinde araştırma yapan Köprülü; âşık yaratmalarının sözlü anlatmalar içinde yer alanlarını üç kaynağa bağlar: “Bugün halk edebiyatımızda mevcut hikâye ve menkıbe mevzuları tahlili bir surette tedkik edilerek, gösterdikleri değişmeler bir yana bırakılırsa, menşeleri itibariyle başlıca şu dairelerden birine dâhil oldukları görülür:

- a) Eski Türk an’anesinden geçen mevzular.
- b) İslam an’anesinden geçen dini mevzular.
- c) İran an’anesinden geçen mevzular (İran yoluyla geçen Hind mevzuları da bu daireye girebilir).” (Köprülü 1999: 366).

Köprülü’nün tespit ettiği üzere, âşık repertuarlarının kaynakları ve günümüzdeki mevcut anlatmaları arasında Köroğlu kolları ilk sırayı teşkil etmektedir. Köroğlu kolları ve şiirleri Azerbaycan ve Anadolu sahası âşıklarının muhakkak surette bilmesi gerekenler arasında sayılır (Ekici 2004: 57).

Âşıklık geleneği genel hatlarıyla XVI. yüzyılda teşekkül etmiş ve gelişerek günümüze ulaşmıştır. Daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi günümüzde de Azerbaycan ve Anadolu sahasında halk şiirinin, hikâyesinin, destanının asıl yaratıcıları, nakledicileri ve profesyonel anlatıcıları olarak âşıklar kabul edilir.

V. Meddah

Arapça “medh” kökünden gelen, methedici (öväücü), taklitler yapıp hoş öyküler anlatarak halkı eğlendiren sanatçıya meddah adı verilmektedir. XV. yüzyıldan itibaren meddah tabiri, kahramanların maceralarını anlatan ve böylece onların metihlerini yapan sanatkârlar arasında, kıssahanla aynı manaya gelmek üzere kullanılmaya başlanır. XVII. yüzyıldan itibaren de kıssahan ve şehname-han tabirlerinin yerini alır (Köprülü 1999: 371).

Meddahlığın, Türk toplumu içinde iki kaynaktan geldiği görülür. Bunlardan birincisi Şamanizm, ikincisi ise İslam kültürünün geliştirdiği dini gelenektir (Altunel 2000: 158). Meddahların diğer destan anlatıcılarından farklı bir tarafı, saz eşliğinde icra yapmamalarıdır. Ancak bu yönüyle âşıklardan ayrılan meddahlar destan anlatma işini âşık geleneği mensuplarından öğrenmişlerdir (Nutku 1976: 14). Halk tiyatrosu geleneği içerisinde yer alan meddahlar sahnede yaptıkları işle dramatik bir oyunu canlandırma işlevine de sahiptir (Özdemir 2005, 222).

Araştırmalara göre âşık geleneği ile aynı devirde veya ondan hemen sonra ortaya çıkıp, geliştiği kabul edilen meddahlık geleneği ve temsilcilerine özellikle Osmanlı yöneticilerinin ve zenginlerinin konaklarında, önemli şehir ve kasabalarda rastlanmıştır. Meddahlar sadece destan veya hikâye değil fıkra ve anekdotlara da repertuarlarında yer vermişler ve anlatım sırasında kullandıkları “sopa” ve “mendil” ile anlattıkları ve tasvir ettikleri tipleri canlandırmak suretiyle âşıklardan farklı bir anlatım tarzı ve tekniği geliştirmişlerdir.

Ozanların/âşıkların köylerde, kasabalarda yaptığı destanî mevzu anlatma işini şehirlerde meddahlar üstlenmiştir. Önceleri İran ve Arap kıssahanlarını taklit eden meddahlar zamanla kendilerine has bir tarz geliştirmişlerdir. Fakat gerek mevzularında gerekse bu mevzunun nazım+nesir karışımı ifadesinde, Arap-İran tesiriyle meydana gelmiş olan meddah, kıssahan hikâyeciliğinin özellikleriyle eski ozanların epik karakterlerinin artıklarını birleştirmiştir (Boratav 1988: 102).

Klasik edebiyat ile Halk edebiyatının henüz ayrılmadığı dönemlerde, halk arasında okunması için hikâyeler yazan şair ve yazarların yanında meddahlar ve kıssahanlar da varlıklarını devam ettirmişlerdir (Elçin 1981: 78). Türkiye’de Batı medeniyeti tesirine girmeden önce hikâyeden çok kıssa anlatıları mevcuttur (Kara 1982: 335). Tarih içinde kıssahanlık mesleği; ozan, baksı, âşik, meddah vb. adlarıyla bazen eş anlamlı bazen farklı anlamda kullanılarak, birçok merhaleden sonra bugünkü durumuna gelebilmiştir. Bugünkü haliyle meddah hikâyeleri, UNESCO’nun “İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Başeserleri Listesi’ne alınmıştır.

Sonuç

Bellek, yazının bulunmasından önceki dönemlerde verinin saklanabileceği yegâne ortam olma özelliğini, yazının bulunmasıyla birlikte kaybetmiş olsa da; gelişen tüm teknolojik imkânlarla rağmen öneminden bir şey kaybetmemiştir. Sözlü kültür mirasının en zengin birimlerini taşıyan destanlar da, destan anlatıcısının belleği sayesinde yazıya aktarılan dek korunmuştur. Ancak yazıya geçirilmiş olmalarına rağmen destanlar, onları icra eden bir anlatıcıyla her defasında yeniden yaratılmış ve yaratılmaya devam etmektedir. Bu bağlamda toplumsal belleğin sözcüsü konumundaki destan anlatıcıları geleneğin yaşatılmasında başat öge haline gelmiştir.

Zengin bir kültürel mirası haiz Türk dünyası destanları, geleneği bilen icracıları sayede bugüne dek gelebilmiş ve onların yarına ulaşabilmeleri, yazılı/kayıtlı metinlerin ötesinde usulüne uygun anlatımlarıyla mümkün olabilecektir. Söz konusu destan anlatma geleneğinin, Türk Dünyası boy ve topluluklarında hala canlı bir şekilde yaşatılması, gelecek için umut vericidir. Ancak geçmişe nazaran, destan söyleme geleneğini icra eden anlatıcıların sayısında dikkate değer bir azalma olduğu da görülmektedir. Bunun nedeninin, teknolojik imkânların artmasıyla elektronik medyanın tahakkümü altında sözlü kültür ortamının hem icra eden hem dinleyen taraflarıyla azalması, bunun da yeni destanların yaratılmasına olanak sağlayan kültürel ekolojinin zayıflamasına yol açması olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, destan anlatıcısı, geleneği bilmek/icra etmekle geçimini sağlayamamakta, başka işlerde çalışmak durumunda kaldığı için de usta-çırak ilişkisi işlevini görememekte; bu durum da geleneğin zayıflamasına yol açmaktadır. Destan anlatma geleneğini yaşatmak için izlenebilecek yollar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

Öneriler

1) Destan geleneğinin olmazsa olmazı olan destan anlatıcılarını gelecek nesillerin de tanıyabilmesi için, bu gelenek bir mesleğe dönüştürülmelidir. Destan anlatıcıları, asgari düzeyde geçimlerini sağlayacak ekonomik gelire sahip olabilmelidir.

2) Genç neslin sözlü kültür ortamından ziyade elektronik kültür ortamlarından beslenmesi, bu bakımdan da elektronik ortamların dışında yapılan her icranın kısıtlı bir çevreye ulaşabileceği gerçeğinden hareketle; destanların ve destan anlatıcılarının tanıtımında elektronik kültür ortamlarından faydalanılmalıdır.

3) Elektronik medyada yer alan destan anlatma geleneği ile ilgili bilgiler, akademik ya da bilimsel olmaktan uzak ve sadece kişisel görüşler niteliğindedir. Bilgiye ulaşmanın en kolay ve en hızlı yolu olması, basılı kaynaklardan daha geniş ve daha genç bir kitleye ulaşması bakımından;

Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı, kısa adı “HAGEM” olan Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğünce elektronik medya kullanılarak destan anlatma geleneği tanıtılmalı, usta destan anlatıcıların videoları bu ortamlara aktarılmalıdır.

4) Televizyon kanallarında destan anlatıcılarının icralarına yer veren programlar hazırlanması; destanların daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacak, destan anlatıcıların tanınmasını mümkün kılacaktır.

5) Geleceği inşa edecek bugünün çocuklarına, destan anlatma geleneği ve destan anlatıcıları tanıtılmalı; destan anlatıcılığı, gençlerin ilgi duyabileceği bir meslek haline getirilmelidir. Manas destanını söylemeye hevesli “üyrönçök Manasçı” (çırak Manasçı) gençler gibi, diğer destanların da yeterince tanıtımı yapılabilirse destan söyleme geleneğine ilgi duyan genç bir kitle oluşturulabilecektir.

6) Teknolojik imkânlar kullanılarak ilköğretim çağındaki çocukların görsel, işitsel, bilişsel düzeylerine uygun, masal, hikâye, dergi, çizgi roman, vb. türleri içeren destan anlatma geleneğini konu alan projeler hazırlanmalıdır.

7) Destanlarda sıklıkla masal ve halk hikâyelerinden motifler yer almaktadır. Söz konusu motifler kullanılarak okul öncesi dönemi çocuklarının destanlarla tanışması sağlanmalıdır. Destanların çocukların anlayabileceği düzeye indirgenerek, çocukların ilgisini çekecek/resimli bir şekilde yeniden basılması ve anaokulu öğretmeninin masalı anlatımıyla, çocukların ilk destan ve destan anlatıcısıyla tanışmaları mümkün olabilecektir.

8) Türk edebiyatında söz konusu gelenekle ilgili çalışmaların diğer Türk Dünyası topluluklarından geride olduğu görülmektedir. Konuya ilişkin bilimsel çalışmaların azlığı göz önüne alınarak destan anlatma geleneği ve destan anlatıcılarını konu alan bilimsel kongre, çalıştay, sempozyumlar düzenlenmeli; bilim adamlarının, özellikle halkbilimcilerin konuya ilgisi çekilerek bilimsel çalışma yapılması teşvik edilmelidir.

9) Destanların sadece kahramanlık temasını işlediğine dair yanlış fakat yaygın kanının değişmesi için “aşk, ayrılık, fakirlik vb.” konuları işleyen destanlardan da bahseden çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışmalar, destanlarla ilgilenen kişi sayısının artmasına yardımcı olacaktır.

10) Kazakistan’da İlimler Akademisinde “akın”lar arasında düzenlenen yarışmalar sonucu dereceye girenlerin ödüllendirilmesine benzer uygulamaların diğer Türk devletleri tarafından da yapılması, geleneğin tekrar gündeme gelmesine ve ivme kazanmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

AÇA Mehmet, Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği, Kömen Yayınları: Konya, 2002.

ALTUNEL İbrahim, “Edebiyatımızda Kıssa, Kıssahanlık Geleneği ve Meddahlıkla Münasebeti Üzerine”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, Konya: Kasım 1994, ss: 157-160.

BORATAV Pertev Naili, Folklor ve Edebiyat I, Adam Yayıncılık, İstanbul: 1982.

BORATAV Pertev Naili, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, İstanbul: 1988.

ÇETİN İsmet, “Kazakistan Jırşılık Geleneği ve Bir Örnek: Ruslan Ahmetov”, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Prof. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Sayı 13, Bahar 2003, ss: 401-410.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

- ÇOBANOĞLU Özkul, Türk Dünyası Destan Geleneği, Akçağ Yayınları, Ankara: 2007.
- DİLEK İbrahim, “Altay-Türk Kayçılık Geleneği ile Türkiye’deki Âşık Tarzı Şiir Geleneği Arasındaki Benzerlikler”, Sibiryaya Araştırmaları (ed. E. Gürsoy Naskali), Simurg Yayınları, İstanbul: 1997, ss: 195-201.
- DUNDES Alan, (Çev. Metin Ekici), “Doku, Metin ve Konteks”, Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2006, ss: 55-77.
- EKİCİ Metin, “Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış”, Fikret Türkmen Armağanı, İzmir: 2005, ss: 225-229.
- EKİCİ Metin, Türk Dünyasında Köroğlu, Akçağ Yayınları, Ankara: 2004.
- ELÇİN Şükrü, Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara: 1981.
- ERGUN Metin, “Hakas Hayçıları ve Hayçılık Sanatı”, Milli Folklor Dergisi C. III, Ankara: 1993, ss: 19-26.
- ERGUN Metin, Kopuz Sarını: Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Cıravlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 2002.
- ERGUN Sadettin Nüzhet, Halk Şairleri I-II, İstanbul: 1926.
- FEDAKÂR Selami, “Özbekistan’da Destan Çalışmalarının Tarihçesi”, Milli Folklor Dergisi, Ankara: Yaz-2004, Sayı: 62, ss: 67-79.
- FEDAKÂR Selami, Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir: 2003.
- KARA İsmail, “Kıssa”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, V, İstanbul 1982: 335.
- KÖPRÜLÜ Fuad, Edebiyat Araştırmaları, TTK Basımevi, Ankara: 1999.
- MUHTAR Mağavin, Ğasırlar Bederi, Almatı: 1991.
- NASRATTİNOĞLU İrfan Ünver, “Batı Türkistan’da Âşıklık Geleneğinin Bugünkü Durumu”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri II. Cilt, Halk Edebiyatı, Devran Matbaası, Ankara: 1993.
- NUTKU Özdemir, Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri, Ankara: 1976.
- ÖZKAN İsa, “Türkmenistan’da Derlenmiş Dede Korkut Boyları”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara: 1997, ss: 263-314.
- REİCHL Karl, Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı), Çev. Metin Ekici Ankara: TDK Yayını, 2002.
- SAKAOĞLU Saim, Dadaloğlu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- ŞEMSETTİN Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.
- GÜNAY Umay, Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, AKM. Yayınları, Ankara: 1990.
- YAYIN Nerin, “Ak Mөөr Destanındaki Ara Sözler”, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Ege Üniversitesi Yayınları, Sayı 13, İzmir: Ocak 2007, ss:261-288.